

Тақризи

муқарризи расмӣ ба рисолаи Холматова Хуршеда Айюбҷоновна дар мавзуи «Инъикоси концепти “бойигарӣ” – “қашшоқӣ” дар системаи фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, киёсӣ ва муқоисавӣ). – Душанбе, 2023. –171с.

Омӯзиши муқоисавии ҷанбаҳои гуногуни забон дар марҳилаи муосир яке аз масъалаҳои мубрам ба ҳисоб меравад. Махсусан, забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки дорои ҳазинаи бойи луғавию фразеологӣ, воситаҳои калимасозу шаклсоз, қолабҳои ибораориву ҷумлабандӣ мебошанд, ба инкишофи имконоти воҳидҳои забон ва ошкор гардидани роҳу воситаҳои гуногуни ифодаи мафҳумҳо мусоидат менамоянд. Таҳқиқи ин ҷанбаҳо дар ҳама сатҳҳои забон, аз ҷумла фразеология, дорои арзиши илмиву амалӣ мебошад.

Рисолаи илмии Холматова Хуршеда Айюбҷоновна маҳз ба ҳамин гуна масъалаи мубрами забоншиносии муқоисавӣ – баррасии инъикоси концепти “бойигарӣ” – “қашшоқӣ” дар низоми фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Мубрамияти мавзуи таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки майдони семантикии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ба таври кофӣ омӯхта нашудааст ва концептосфераи асосии умумифарҳангии муосир бо мақсади таҳлил ва муайян кардани семантикаи ин концепт дар сатҳи милли дар фарҳангҳои гуногуни забоншиносии тоҷикӣ ва англисӣ вобаста аст. Ин мавзӯ борҳо объекти таҳқиқи забоншиносон гардида бошад ҳам, таҳқиқи ин мафҳумҳо паҳлуҳои нав, ҷанбаҳои тозаи онҳоро ошкор менамояд. Азбаски мафҳумҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” ба дараҷаи сатҳи зиндагонии инсон алоқаманданд, дар муайян намудани муносибати одамон дар ҷамъият мусоидат мекунад ва дар робита бо ин саволҳои марбут ба тамоюлҳои тағйирёбанда, арзёбии олами инсон пайдо мешаванд. Чи тавре ки худи муҳаққиқ дар оғози рисола қайд мекунад, “концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои дигар, аз ҷумла бошқирдӣ, чинӣ ва англисӣ ба таври муқоисавӣ баррасӣ шуда, дар он ҷиҳатҳои алоҳидаи забонӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, ҷанбаҳои ахлокии забон омӯхта шудаанд” (саҳ. 3), аммо дар забони тоҷикӣ ин мавзӯ дар муқоиса бо забони англисӣ бори аввал таҳқиқ мешавад.

Азбаски таҳқиқоти мазкур ба самти забоншиносии когнитивӣ мансуб аст, дар забоншиносии тоҷик аз ибтидои асри XXI сар карда як қатор

пажушишо дар ин соҳа ба вуқуъ омаданд. Ба ин рисолаҳои илмии О.Қосимов “Луғати **Шоҳнома**”-и Абулқосими Фирдавси (доир ба воҳидҳои луғавии ифодакунандаи ҳайвонот ва гиёҳҳо дар “Шоҳнома”) (2011), Х.Х.Мирзоева “Майдони луғавӣ-семантикии “**horse/ asp**” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ” (2014), С.С.Раҳимӣ “Концепти “**хиёнат**” дар забонҳои русӣ ва тоҷикӣ”(2016) (оид ба омӯзиши концептҳо), М. М. Имомзода “Хусусияти миллии объектунонии забонии концепти “**оила**” дар системаҳои луғавӣ-фразеологӣ ва паремиологии забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ”(2017), Д.Азиззода “Мафҳуми “**ишқ**” дар воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” ва ғ. мисол шуда метавонанд.

Ҳамчунин дар мавриди омӯзиши концептҳо як қатор рисолаҳои номзадӣ ва докторӣ, аз қабилӣ “Универсализм ва этноспесификизм дар репрезентасияи забонии макроконцепти “**сарнавишт**” (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва шуғнонӣ-рӯшонӣ)-и М.Б.Давлатмирова (2019), “Майдони семантикии концепти “**зебон**” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ”-и Н.К.Бойматова (2020), “Ҷазо ҳамчун категорияи концептуализатсияи тасвири забонии ҷаҳон дар асоси маводи забонҳои русӣ, лаҳистонӣ ва тоҷикӣ”-и Н.И.Каримова (2020) ва бисёр дигарон ба майдон омаданд. Аммо “концепти “**бойгарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” мавриди омӯзиши муқоисавӣ қарор нагирифтааст, аз ин рӯ барои таҳқиқи масъалаи мазкур интиҳоб гардидани фарҳангҳои тафсири, луғатҳои дузабона, синонимӣ, этимологӣ айни муддаост.

Рисола аз рӯйи мазмуну муҳтаво, мундариҷа ба ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат менамояд.

Муаллифи диссертатсия дар ҷараёни таълифи рисола афкори забоншиносии муҳаққиқони рус ва инчунин тоҷик, ба монанди Н.Д. Арутюнова, А.Вежбитская, Р.Якобсон, С.Г.Воркачев, В.И.Карасик, В.Г.Гак, Е.С.Кубрякова, А.А.Уфимсева, В.Колшанская, Б.А.Серебренников, Ю.С.Степанов, В.И.Постовалова, В.Н. Телия, Е.С.Яковлева, Д.Искандарова, О.Қосимов, Ҳ.Мирзоев, Д.Азиззода, С.Раҳимӣ, З.Д.Мирзоева, М.М. Имомзода ва дигаронро омӯхта, дар мавридҳои зарурӣ бо онҳо баҳси илмӣ меорояд ва хулосаҳои лозимӣ мебарорад. Бунёди назарии рисоларо осори илмии муҳаққиқони худиву хоричӣ, аз қабилӣ Н.Ф. Алиференко, С.А.Асколдов, С.С.Алексеев, А.Н.Баранов, А.Н.Бабушкин, А.Вежбитская, С.Г.Воркачев, В.В. Воробьев, В.З.Демянков, М.Чонсон, Д.О.Добровольский, В.В.Колесов, Е.С.Кубрякова, Дж. Лакофф, Д.С.Лихачев, В.А.Маслова, М.Минский, З.Д.Попова, Ю.С. Степанов, И.А. Стернин, В.Н.Телия, Н. Маъсумӣ, И.Ҳасанов, Ҳ. Мачидов,

Б. Камолиддинов, М.Қосимова, Д. Тоchieв, С. Чаматов, Х. Саидзода (Саидов Х.), С.Рахматуллозода, Н. Гадоев, Ф.Турсунов, З. Мухторов, А. Нозимов, П. Чамшедов, А. Мирбобоев, О. Қосимов ва чанде дигарон, ки дар онҳо чанбаҳои гуногуни лингвофарҳангшиносӣ, забоншиносии когнитивӣ, назарияи концепт ва таҳлили когнитивӣ коркард шудаанд, ташкил намудааст. Муҳаққиқ дар диссертатсия осори илмии ба мавзӯ ягон робита доштаро низ аз мадди назар дур намондааст. Ҳамчунин ҳангоми таҳлили воҳидҳои фразеологӣ ӯ ба маълумоти луғатҳои тафсирий ва дузабонаи тоҷикиву англисӣ таъя намуда, онҳоро маънидод мекунад. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки аппарати илмии диссертатсия ниҳоят қавист.

Рисолаи мавриди тақриз аз мундариҷа, номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, 3 боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат аст.

Муқаддимаи рисола тамоми рукҳои тибқи низомнома муқарраршударо дарбар гирифтааст. Дар муқаддима, пеш аз ҳама, чун тамоми рисолаҳои дигар мубрамияти мавзӯ асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он баррасӣ гаштааст. Ҳамчунин самт ва объекти таҳқиқ, мақсад ва вазифаҳо, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, навгониҳои илмӣ, аҳамияти илмию амалии таҳқиқ, нуктаҳои асосии ба дифоъ пешниҳодшаванда зикр гардида, роҷеъ ба сарчашмаю усулҳои паҷуҳиш маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия **“Асосҳои назариявии таҳқиқи концепт”** унвон дошта, панҷ фаслро дар бар мегирад. Муаллиф дар ин қисмати рисола мафҳуми забоншиносии когнитивӣ, робитаи байни забон, фарҳанг ва концептуаликунонӣ, масъалаи усули омӯзиш ва шарҳи концептҳо, мафҳуми “ҷаҳонбинӣ” дар асарҳои олимон, забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ дар асарҳои забоншиносони амрикоиро ба риштаи таҳлил кашидааст.

Муаллифи диссертатсия қайд менамояд, ки «Концептҳое, ки дар шуури одамон ба вучуд меоянд, на танҳо ба маънои вожаҳои аз луғатҳо гирифташуда, балки дар асоси таҷрибаи фардӣ, миллӣ, фарҳангӣ-таърихӣ низ ба вучуд меоянд, таҷриба ҳар қадар ғанӣ бошад, доираи мафҳум ҳамон қадар васеътар мешавад, он дар ҳамаи чанбаҳои мафҳум инъикос меёбад. Онҳо аз маводи эҳсосот, тавачҷуҳ ва нописандӣ ва баъзан бархӯрдҳо иборат мебошанд” (саъ.15). Аз ин ҷо хулоса кардан мумкин аст, ки забонҳои тоҷикиву англисӣ маръила ба маръила рушду такомул ёфта, вожаҳои таркиби луғавии онҳо қудрати ифодаи ӯама гуна мафъумӯоро доранд. Пас, метавон гуфт, ки забоншиносии когнитивӣ ӯамчун як шакли маҳсуси забоншиносӣ, ки як мавзӯи умумӣ – дарки падидаҳоро бо усулҳои хоси худ меомӯзад, дар забонҳои муқоисашаванда низ вуҷуд дорад ва таъкики он ба бисёр масъалаҳои равшанӣ меандозад.

Дар ин қисмати диссертатсия муаллиф ба масъалаи лингвофарҳангшиносӣ ҳамчун як соҳаи маърифати илмӣ дар бораи робитаи байниҳамдигарии забон ва фарҳанг тавачҷух карда, ду самти бархӯрди робитаи забон ва фарҳанг: “аз як забон ба як фарҳанг ва аз як фарҳанг ба воҳиди забон”-ро қайд менамояд. Дар ин маврид аҳаммияти омӯзиши ганҷинаи забони зинда, аз ҷумла зарбулмасалу афоризмҳоеро, ки дар муошират васеъ истифода мешаванд ва ба ин васила муносибатҳои арзишманди барандагони фарҳанги мувофиқро ташаккул медиҳанд, махсусан зикр менамояд.

Х.А. Холматова масъалаҳои усули омӯзиш ва шарҳи концептҳо (А.Качмар), мафҳуми “ҷаҳонбинӣ” дар асарҳои олимон (Г.В.Колшанский, Ю.Н.Караулов, Г.А.Брутян, Н.И.Сукаленко ва диг.), забоншиносии когнитивӣ ҳамчун як соҳаи илмӣ дар асарҳои забоншиносони амрикоиро (Г.Лакофф, Р.Лангакер, Р.Цеккендофф, М.Чонсон, Ҷ.Миллер, Ф.Чонсон–Лэрд, И.Свитер ва диг.) таҳқиқ намуда, хулосаҳои зарурӣ мебарорад.

Дар боби дуюм “Концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар системаи луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” номгузорӣ гашта, аз 3 фасл иборат аст ва муаллиф кӯшидааст дар ин қисмат концептҳоро аз нигоҳи лексикӣ маъноӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил намуда, шарҳи концептҳои “бойигарӣ”-“қашшоқӣ” дар луғатҳои этимологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ифодаи маҷозии концепти “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои муқоисашаванда, истифодаи фразеологизмҳои концептҳои зеринро дар забонҳои мавриди таҳқиқ баррасӣ кунад.

Дар ин қисмати қор муаллифи диссертатсия лексемаҳои *бойигарӣ* ва *қашшоқӣ*-ро ҳосила ва тақсимшаванда ӯисобида, онҳоро ба реша ва пасванд ҷудо мекунад ва этимологияи онҳоро низ баррасӣ менамояд. Ӯ аз нуқтаи назари таркиби морфемикӣ сохти симметрии доштани ин вожаҳоро, ки сарҳади майдони когнитивиро пешбарӣ мекунад, таъкид мекунад, яъне: реша+пасванди исми абстрактии *-gap(ū)* ва *-ū*, ки муродиф мебошанд. Муодили англисии ин вожаҳо *richness* ҳосила буда, деривати аз сифати *rich* бо ёрии пасванди абстрактии исми *-ness* ҳосилшударо ифода мекунад. Маълум мешавад, ки *rich* решаи умумиолмонӣ доштааст. Концепти англисии “қашшоқӣ” ҳамчунин аз ду исми сохта шудааст: *poorness* ва *poverty*, ки аввалинаш исми абстракт буда, аз сифати *poor* бо ёрии пасванди исми абстрактӣ *-ness* ба вуҷуд омадааст. Сифати *poor* аз калимаи *pouege, pou(e)ge, roge* забони франсафии кӯҳна ибтидо гирифтааст, ки дар навбати худ аз *-raiper – қашшоқ, бенаво, кам* асос мегирад.

Ҳамчунин муаллифи диссертатсия ба шарҳи маъноии онҳо, ифодаҳои маҷозӣ (истиора: *Rich in natural resources – бойигарии зеризаминӣ*) ва

фразеологизмҳои ифодакунандаи ин мафҳумҳо (*In funds|be in the money|in the chips|in cash| money| money bags|roll in money| float in – пулдор будан|халтаи пул, дар даруни пул будан*) таваҷҷуҳ карда, нуктаҳои ҷолибро қайд менамояд.

“Фразеологизатсияи концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ” мавзӯи боби сеюми рисолаи мавриди муҳокима буда, шомил 5 ҷаҳз аст. Дар ин қисмати диссертатсия мувофиқати номҳои концептҳои таҳқиқшаванда аз ҷиҳати лингвофарҳангӣ таҳлил гардида, идиомаҳо ҳамчун манбаҳои асосии концептҳои таҳқиқшаванда, нақши концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ” дар ташаккули зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сохторҳои когнитивии фразеологизмҳои концептҳои “бойигарӣ” ва “қашшоқӣ”, ҷараёни инкишофи концептҳои таҳқиқшаванда дар забони тоҷикӣ дар охири асри ХХ баррасӣ шудаанд.

Дар рисола доир ба бахшҳои ҷудоғона нақшаҳо оварда шудаанд, ки ҳадафҳои муаллифи рисоларо ифода мекунанд.

Хулосаҳои рисола дар якҷанд банд хеле мушаххас, равшан, возех, асоснок ва боэътимод ибраз ёфтаанд.

Тавсияҳои муаллифи диссертатсия оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо дар 7 банд пешниҳод шудааст, ки барои тавсеаи бештари таҳқиқи ҷанбаи забонии осори шоирони сабки ҳиндӣ, аз ҷумла калимасозии ин сабк, мусоидат менамояд. Дар ин замина муҳаққиқ анҷоми корҳои муайянеро ба нақша гирифтааст, ки қобили қабуланд.

Рӯйхати адабиёт 200 мақолаю осори илмӣ тоҷикӣ, англисӣ, форсӣ ва русиро дар бар гирифтааст. Ҳамчун сарчашма маводи амалии фарҳангҳои бонуфуз, аз ҷумла фарҳангҳои тафсирий, этимологӣ, синонимӣ, антонимӣ, идеографӣ, фразеологӣ, фарҳангҳои мувофиқияти забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин фарҳангҳои зарбулмасалу мақолҳои халқҳои тоҷик ва англис самаранок корбаст гардидааст. Ҳаҷми маводи таҳқиқшаванда 3700 воҳиди забони тоҷикӣ ва 2815 воҳиди забони англисиро дар бар мегирад.

Доир ба мавзӯ 13 мақола ба таърифи расидааст, ки аз онҳо 5-тоаш дар маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА-и Федератсияи Россия ва КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор ёфта, мазмуну муҳтавои асосии рисоларо комилан ифода мекунанд.

Дар фишурдаи кор мазмуни муҳтасари рисола баён гардидааст.

Ҳамин тариқ, муоинаи рисолаи номзадӣ мавриди тақриз нишон дод, ки дар таълифи он муаллиф Х.А. Холматова заҳмати зиёде кашида, осори илмӣ ба мавзӯ бахшидашударо амиқ ва ҷиддӣ омӯхта, маводи фаровонро гирд овардааст. Ба ибораи дигар, рисолаи шоистаи баррасӣ ва

эхтиром рӯйи кор омадааст, ки солиёни сол ба омӯзандагону муҳаққиқони соҳаи забоншиносии муқоисавӣ хизмат хоҳад кард.

Аммо дар баробари зикри дастовардҳои илмию таҳқиқотӣ мехоҳем, чанд мулоҳизаамонро доир ба баъзе норасоӣҳое, ки ба чашм расиданд, баён намоем:

1. Дарачаи омӯзиши мавзӯ вобаста ба бобу фаслҳо хуб таҳлил гардидаанд, аммо баъзе қорҳои илмӣ ба фразеология бахшидашудаи забоншиносони тоҷик берун аз назари муаллиф мондаанд. Масалан, рисолаҳои номзадӣ ва доктории М.М. Мирзоева, ки дар шакли монографияҳои ҷудогона ҷоп шудаанд ва маълумоти хеле ҷолибро аз осори устод С. Айнӣ фаро гирифтаанд.

2. Дар диссертатсия ҳангоми зикри таркиби морфологии вожаи бойигарӣ носаҳеҳӣ ба назар мерасад. Муаллиф чунин мешуморад, ки таркиби он аз решаи *бой* ва пасванди *-игарӣ* ҳосил шудааст, аммо ин чунин нест. Ин вожа аз қисматҳои *бойӣ* (بى 1. мансуб ба *бой*(ҳо). 2. бойгарӣ, давлатмандӣ, бой будан) ва пасванди *-гарӣ* сохта шудааст, яъне ду зинаи калимасозиро аз сар гузаронидааст.

3. Забон ва баёни муҳаққиқ хуб аст, вале аҳёнан дар рисола чунин калимаву ҷумлаҳо дучор мешаванд: Кадом маълумот дар бораи олам дониш мешавад? (с. 3), ҳалли воқеии худро наёфтаанд (с. 8), *нуқта* (с. 8, 10), тавсиб (с.10), маъноӣ ҳалқунандаро доранд (с. 13) ғ. Дар ин маврид таносуби маъноӣ ҷузъҳоро ба эътибор гирифтаан лозим аст.

4. На ҳама далелҳои овардаи муаллифи рисола воҳидҳои фразеологианд. Масалан: абгор шудан: *Абгор шудан – нодор (камбагал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан ин ибораи рехта дар асарҳо, адабиётҳои бадеӣ дида мешавад, “Мана фалон- чӣ гӯяду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ қор кард? То хекиртакаш ба қарз гӯтида тӯи қалон қарду абгор шуду монд?”* (с.19). Ин феъли таркибист, ки як воҳиди луғавӣ ҳисоб меёбад.

5. Муҳаққиқ воҳидҳои фразеологиро бо зарбулмасалу мақолҳо тавҷам баррасӣ мекунад. Ҳол он ки онҳо ба жанри хурди фолклор дохил мешаванд ва моли забон нестанд. Хуб мешуд, агар инҳо ҷудо-ҷудо мавриди баррасӣ қарор мегирифтаанд (с. 22, 23, 24...).

6. Хуб мешуд, агар бандҳои хулоса мушаххасан рақамгузорӣ карда мешуданд, дар рисола онҳо бе рақамгузорӣ зикр гардидаанд.

6. Рисола бо забони хуби илмӣ навишта шудааст, аммо ҷо-ҷо ғалатҳои имлоӣ (с. 4, 5, 6, 10, 14, 19, 27...), аломати китобат (с. 4, 6, 13, 15...) ва услубӣ (с. 3, 8, 9, 10, 13...) ба мушоҳида расиданд.

Ишораҳои мазкур ба ҳеҷ вачҳ арзиши баланди илмӣ диссертатсияро коста намегардонанд. Рисолаи номзодии Холматова Хуршеда Айюбҷонова дар мавзӯи «**Инъикоси концепти “бойигарӣ” – “қашшоқӣ”**»

дар системаи фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» пурмухтаво ва ҷавобгӯии талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, ба талаботи бандҳои 31-33-и Тартиби додани дараҷаи илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошад. Муаллифи он – Холматова Х.А. сазовори дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD) – доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мебошад.

Муқарризи расмӣ:

номзади илми филология,
ассистенти кафедраи забонҳои
Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи
М.Осимӣ.

Камолова Г. Р.

Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони академикҳо Раҷабовҳо 10а
Почтаи электронӣ:
Тел. дастӣ: (992 919941221)

Имзои Г.Р. Камолова -ро тасдиқ мекунам:
Сардори Раёсати кадрҳо ва корҳои
махсуси ДТТ ба номи ақ. М.С. Осимӣ.
«13» ноябри соли 2023

Қодирзода Неъматулло.